

**ETIENNE FRANÇOIS, KORNELIA KOŃCZAL,
ROBERT TRABA, STEFAN TROEBST, *Geschichts-
politik in Europa seit 1989. Deutschland,
Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*,
Göttingen 2013, Wallstein Verlag, 560 s.
ISBN 978-3-8353-1068-1**

Historik Tony Judt vo svojej mimoriadne vplyvnej knihe *Postwar* charakterizuje udalosti rokov 1989–1991 ako koniec jedného obdobia a „začiatok zrodu novej Európy“.¹ Rozpad východného bloku a znovuzjednotenie Nemecka eliminovali najviditeľnejšie dôsledky druhej svetovej vojny a predznamovali novú éru európskej integrácie. Tieto ďalekosiahle zmeny celkom prirodzene priniesli aj nový spôsob vnímania európskych dejín. Zatiaľ čo v čase studenej vojny bolo mlčanie o minulosti predpokladom budovania európskej budúcnosti,² po roku 1989 sa situácia v tomto zmysle úplne obrátila. Súčasťou tohto procesu bol začiatok diskusií o role historikov vo verejnom živote, vplyve ideológie na historický diskurz a, čo je najdôležitejšie, o vzťahu medzi historiografiou a individuálnou, resp. kolektívnou pamäťou.³ Explózia dovedy marginalizovaného spomínania totiž vo viacerých prípadoch spochybňovala dominantné národné naratívy. Tento vývoj viedol k stavu, že pojmy politika dejín (*Geschichtspolitik*) a kultúra pamäte (*Erinnerungskultur*) predstavujú v rámci súčasných dejín centrálnu výskumnú problematiku.

Na začiatku 21. storočia sa práve politika dejín dostala medzi najdiskutovanejšie témy politického diskurzu vo Francúzsku, Poľsku aj Nemecku (s. 10). To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo sa v roku 2007 na túto tému v Nemeckom historickom múzeu uskutočnila konferencia pod názvom „Strategien der Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland und Frankreich und Polen im internationalen Vergleich“. Príspevky z tohto stretnutia doplnené o niekoľko ďalších textov boli následne publikované v rozsiahlej práci „Geschichtspolitik in Europa seit 1989“. Zjednocujúcou témou jednotlivých štúdií je snaha popísať

1 TONY JUDT, *Postwar*, New York 2005, s. 1.

2 T. JUDT, *Postwar*, s. 10.

3 RAFAŁ STOBIECKI, *Historians Facing Politics of History. The Case Poland*, in: Past in the Making, Historical revisionism in Central Europe after 1989, (ed.) Michal Kopeček, Budapešť 2008, s. 180.

a vysvetliť, ako zmeny po roku 1989 ovplyvnili politiku dejín ako aj celkové vnímanie minulosti Európy. Jednotlivé štúdie sú rozdelené do štyroch blokov: Aktéri politiky dejín, Konkurencia obetí, Dominantné rozprávania a Prezentácia minulosti. Podľa jedného z editorov knihy Etienna François sa práca snaží vysvetliť vývoj jednotlivých politicko-historických iniciatív na troch úrovniach. Tou prvou je analýza pretrvávajúcej dominancie národných rámcov, druhá sa týka analýzy celoeurópskych procesov a vývojových trendov, tretím krokom je vysvetlenie, v akej podobe a prečo je možné dnešnú Európu vnímať ako samostatné spoločenstvo pamäte (*Erinnerungsgemeinschaft*) (s. 541).

Knihu uvádza štúdia Stefana Troebsta, ktorá popisuje pôvod pojmu politika dejín, jeho význam a najmä pozíciu v hierarchii podobných a konkurenčných pojmov, ktoré sa často zamieňajú alebo používajú ako synonymá. Ako však poznamenal už jeden z predchádzajúcich recenzentov, ani precízna hierarchizácia a katalogizácia pojmoslovia celkom nezabránila ich vzájomnému zamieňaniu v nasledujúcich textoch.⁴

Jedným zo základných tvrdení, ktoré sa tiahne celou knihou, je argument o zásadných zmenách v postavení historikov za posledných tridsať rokov. Historici súdobých dejín stratili privilegované postavenie v interpretácii dejín, ich vplyv sa radikálne znižuje v prospech nových aktérov, ktorí sa dožadujú svojich nárokov na výklad minulosti. Podľa autora jednej z najzaujímavejších štúdií knihy François Hartoga medzi tých najdôležitejších nových aktérov patria obeť, očití svedkovia, politici a aj sudcovia. F. Hartog so svojej štúdií nadväzuje na svoje predchádzajúce práce. Ako tvrdí, po katastrofách prvej polovice 20. storočia a najmä po roku 1989 žije európska spoločnosť v režime „prézentizmu“, v ktorom odvolávanie sa na minulosť aj teleológia zameraná na budúcnosť skolabovali a chápanie dejín je tak zafixované výhradne na prítomnosť. Podobne ako Pierre Nora aj Hartog priamo spája „prézentizmus“ s nástupom post-nacionalizmu a úpadkom národných naratívov, ktoré sú ostro napádané nositeľmi parciálnych a partikulárnych pamätí dožadujúcich sa legitimacy a verejného uznania. V súčasnej Európe sa tak etablovali nové pojmy, ktoré sa stávajú nositeľmi nových typov rozprávání – pamäť (*mémoire*), spomínanie (*commémoration*), dedičstvo (*patrimoine*), identita (*identité*), zločin proti ľudskosti, obeť (*victime*) a svetok (*témoins*) (s. 53). Pamäť a dedičstvo tak (aspoň dočasne) vyhrali súboj s históriou, čo Hartoga zvädza

4 Recenzia Petera Römera na knihu ETIENNE FRANÇOIS, KORNELIA KOŃCZAL, ROBERT TRABA, STEFAN TROEBST, *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, H-Soz-u-Kult, 06.01.2014, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2014-1-002>.

k otázke, kde je v tomto rozložení síl miesto pre historikov: „Aká je budúcnosť vedca, ktorý sa primárne, alebo dokonca výlučne zaoberal národom a štátom vo svete, v ktorom je privilegovaná dimenzia súčasnosti, vo svete, ktorý sa prezentuje ako globalizovaný a postnacionálny?“ (s. 49) Ako ďalej pripomínajú súčasne F. Hartog a Włodzimirz Borodziej (v štúdiu o „konkurencii obetí“), do historického rozprávania sa vo výraznej miere dostávajú psychologizujúce pojmy (obea a trauma), ktoré sú mimo kompetencie historikov. W. Borodziej preto pridáva otázku, či vstupom obetí a tráum do debát o minulosti história ako veda nenarazila na svoje hranice a či sa z historikov v budúcnosti nebudú musieť stať terapeuti a sudcovia (s. 165). Podľa Hartoga vyvolávanie emócií zvíťazilo nad vedeckým odstupom a minulosť nad dejinami (s. 65). Historikom tak neostáva nič iné len sebareflexia, to znamená výskum dejín vlastného oboru.

Tento pesimistický pohľad, postavený na téze P. Noru, že „historikova misia“ skončila, keď bol národ ako objekt výskumu nahradený „fragmentovanou spoločnosťou“.⁵ Tieto tvrdenia však majú aj silnú skupinu kritikov.⁶ Tvrdenia F. Hartoga nepotvrdzujú ani závery ďalších autorov tejto práce. Výborným príkladom je štúdia Matthiassa Middella. Časť jeho štúdie, týkajúca sa diskusií o francúzskych zákonoch o pamäti, dokazujú stále silnú pozíciu historikov, ktorí sú stále schopní svojou aktivitou a expertízami vyvážiť „boom pamäte“ a aj politickú inštrumentalizáciu toho fenoménu. Middell podáva obraz aktívnej historickej vedy, ktorá sa v žiadnom prípade nie je nútená stiahnuť do sebareflexívnej ulity. Práve naopak, musí čo najrýchlejšie vyprodukovať koherentnú odpoveď na výzvy globalizačného procesu. Je samozrejme, že táto odpoveď nebude mať tradičnú podobu čistej expertízy postavenej na výskume archívov. Spoločnosť totiž potrebuje historiografu, ktorá vytvorí štandardy racionálneho transkultúrneho spracovania rôznych interpretácií dejín, presadzovaných jednotlivými skupinami v rámci danej spoločnosti (s. 355).

Druhá výhrada k pesimistickému názoru na pozíciu historikov po zmenách v roku 1989 sa týka otázky F. Hartoga, čo má robiť historik zaoberajúci sa národným naratívom vo svete, ktorý sám seba definuje ako postnacionálny. Autor otázky dodal, že toto označenie sa týka v prvom rade Nemecka. Predstava postnacionálneho sveta, dokonca aj západnej Európe, nehovoriac o tej východnej,

5 PIERRE NORA, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, in: *Representations* 26/1989, s. 11.

6 Priamo na konkrétnom odmietnutí téz P. Norru a F. Hartoga je postavená rozsiahla práca STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ (edd.), *The Contested Nation. Ethnicity, Class, religion and Gender in National Histories*, Basingstoke 2008.

však zatiaľ vyzerá skôr ako iluzórne pranie časti európskych elit. Globalizácia zatiaľ automaticky neprináša aj postnacionalizmus. V súčasnosti sa navyše skôr zdá, že vývoj v EÚ sa od tejto predstavy znova vzdaluje. Stefan Berger a Chris Lorenz už dávnejšie upozornili na fakt, že národné naratívy boli počas 20. storočia vyhlásené za mŕtve už viac krát, no rok 1989 aj tak paradoxne priniesol ďalšie obnovenie záujmu o „národ“.⁷ Podobný názor vyslovuje aj E. François v závere práce – národy, resp. národné štáty stále tvoria základný a rozhodujúci rámec, v ktorom prebiehajú debaty o pamäti a politike dejín (s. 542). Jednotlivé case studies pod spoločným nadpisom „Dominantné naratívy“ navyše jasne ukazujú, že politicko-historické debaty sa vedú predovšetkým o problematických aspektoch národných dejín, aj keď tie samozrejme môžu mať presahy aj do susedných „národných spoločností“. Ako však vo svojej štúdií pripomína S. Troebst, dokonca ani v západnej Európe nevyvolali spoločné transnacionálne procesy, ako napríklad koloniálne dedičstvo, žiadnu politicko-historickú interakciu. To isté platí aj pre celoeurópske iniciatívy týkajúce sa politiky dejín: buď vychádzajú z „národných základov“, alebo sú ignorované (s. 33).

Najväčšou výzvou posledných dvoch desaťročí pre historikov tak nie je postnacionalizmus, ale skôr postmodernizmus spojený s explozívnym nárastom počtu „agentov pamäte“ (agents of memory), z čoho vyplýva rastúca diferenciacia a pluralizácia v interpretácii minulosti (s. 159). Ako však vo svojej štúdií pripomína W. Borodziej, zatiaľ čo politika dejín predstavuje pre historiografiu jasne definované pole činnosti, v prípade „konkurenčného boja obetí“ už ide o proces, ktorý nabera úplne nové kvality (s. 159). V tomto kontexte je veľmi výstižný postreh historika Tonyho Snydera: „Pokud existuje nějaký globální tropus obecně rozšířený v západním světě, je to tropus oběti a jejího utrpení, ‚victimhood‘. Lidé touží po statusu oběti způsobem, který by ještě před dvaceti lety každému připadal nanejvýš podivný.“⁸ Tvrdenie, že Európa vstúpila do „post-heroického obdobia“, kde spomínanie na hrdinov nahradilo spomínanie na obeť, je jednou z hlavných argumentačných téz celej práce. Hlavnou tézou článku W. Borodzieja je tvrdenie, že ešte nikdy predtým nemali skupiny ľudí, ktorí zažili nespravodlivé zaobchádzanie, také dôležité postavenie v európskej spoločnosti ako na začiatku 21. storočia (s. 159). Za obeť sa prehlasujú celé

7 STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ. INTRODUCTION, *National History Writing in Europe in a Global age*, in: *The Contested Nation. Ethnicity, Class, religion and Gender in National Histories*, (edd.) Stefan Berger, Chris Lorenz, Basingstoke 2008, s. 12.

8 TONY JUDT, TIMOTHY SNYDER, *Intelektuál ve dvacátém století*, Praha 2013, s. 320.

národy, status obete sa dedí a neustále sa replikuje. Tento jav však nemusí byť až taký nový. Najmä v strednej Európe si status obete dlhodobo privlastňujú celé národy.⁹ Je však pravda, že vyzdvihnutie holokaustu ako celoeurópskej viny sa, až na marginalizované výnimky, presadilo voči národno-štátnym nárokom na status obete. Na druhej strane, ako konštatuje W. Borodziej, takéto jasné, univerzálne, celoeurópske delenie funguje práve len v prípade holokaustu. V prípade stalinizmu a dekolonizácie už nastáva delenie na dva tábory – post-komunistické krajiny a bývalé koloniálne veľmoci, ktoré si vedú vlastné diskusie, navzájom sa nepotrebujú a žiadne celoeurópske prepojenie medzi oboma témami nevzniká (s. 162). To veľmi dobre dokumentujú aj case studies v kapitole „Konkurencia obetí“ (Benjamin Stora o návrate pamäti na alžírsku vojnu, Wolfram von Scheliha o poľsko-ruskej diskusii o minulosti).

Dôležitou súčasťou štúdie W. Borodzieja je poukázanie na nebezpečenstvá, ktoré prináša čoraz silnejšie a agresívnejšie presadzovanie diskurzu obetí pre výskum minulosti. Je samozrejmé, že status obetí je zneužívaný pre ideologické a politické ciele. Výpovede obetí alebo dokonca ich potomkov tiež sami o sebe nie sú dostatočným materiálom, z ktorého sa dá vytvárať interpretácia minulosti. Skutočným nebezpečenstvom pre historiografiu ako vedu je však fakt, že stále viac rôznych skupín si nárokuje status obetí, resp. potomkov obetí, a s tým súvisiace morálne právo normatívne určovať interpretácie jednotlivých historických udalostí, prípadne cenzurovať historikov. Je to práve tento vývoj, ktorý priviedol niektorých vplyvných francúzskych historikov, ako je F. Hartog, P. Nora alebo Françoise Chandernagor, ku skepticizmu ohľadne budúcnosti historickej vedy. Je však zrejme zatiaľ predčasné tieto postoje prenášať na celoeurópsky vývoj.

Je paradoxom, že v súčasnosti sa politika dejín v tom najpôvodnejšom zmysle uplatňuje práve pri snahe o vytváranie univerzálneho európskeho naratívu. Na rozdiel od národnej úrovne je tento proces vnímaný viac-menej pozitívne, hlavne kvôli očakávaniam, že by na základe poučenia z minulosti mohol viesť k postnacionálnej európskej spoločnosti. O to zaujímavejšie sú analytické štúdie, ktoré poukazujú na faktický neúspech týchto snáh a to hneď na viacerých úrovniach.

S. Troebst je autorom prehľadnej, výborne spracovanej štúdie zaoberajúcej sa politikou dejín v Európskej únii (EÚ) po jej rozšírení v roku 2004. Táto „nová politika“ bola následne v roku 2009 implementovaná v podobe pamätných dní, rôznych organizácií, sietí a múzeí, ktoré mali slúžiť ako „fabriky na (európsku)

9 Pozri MIROSLAV MICHELA, LÁSZLÓ VÖRÖS (edd.), *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*, Bratislava 2013.

identitu“ (s. 99). Napriek týmto úspechom bol však celý proces silne poznačený zrážkou národných pamätí medzi štátmi „starej Európy“ a novopristupujúcimi krajinami. Otázka, či je holokaust v kolektívnej pamäti Európy (resp. sveta) unikátnou tragédiou, alebo či bol stalizmus a jeho GULAG porovnateľným zlom, skočila príliš všeobecným kompromisom, ktorý, slovami historika Corneliusa Lehngutha, vytvára príliš veľkú, málo špecifickú skupinu, pričom v konečnom dôsledku vyvoláva rovnakú nespokojnosť obetí nacizmu aj stalinizmu.¹⁰

K problematike Európy ako miesta spoločnej pamäte sa vo veľmi podnetnej štúdií vyjadril Pieter Lagrou, ktorý tvrdí, že práve pretrvávajúci axióm o národnej jedinečnosti je najvýraznejšou prekážkou vzniku spoločnej zmyslupnej debaty potrebnej na popisanie spoločných skúseností z minulosti. Postupy z éry nation-buildingu sa tak prenášajú aj na celoeurópsku úroveň. Paradoxne tak tvorba európskeho naratívu zápasí s takými problémami, ktoré národné historiografie už dávnejšie prekonali (s. 300). Budovanie európskej identity sa tak vlastne stáva len pokračovaním procesu budovania andersonovskej „imagined political community“, akurát na inej úrovni. Stále tak platí tvrdenie, že po roku 1989 bola európska myšlienka znova pretvorená na predpoklade pretrvania národných štátov, pričom táto konštrukcia sa tak stále spolieha na staré národné mýty.¹¹

Pretrvávajúcu neschopnosť vytvoriť dôveryhodný európsky naratív najlepšie dokazuje štúdia Georga Kreisa, venovaná neúspešným pokusom o vytvorenie koncepcie „Domu európskych dejín“. Z tohto pohľadu je preto veľmi dôležité, že Troebst aj Langrou sa vo svojich textoch zaoberajú tézou, či konštrukcia európskeho naratívu nie je skôr kontraproduktívna, najmä keď sa stojí na centralite holokaustu a v súčasnosti aj stalinizmu. Otázkou je, či príbeh zločinov proti ľudskosti, imperializmu a kolonializmu poskytuje konštruktívnu ideu pre európsku myšlienku (s. 300), keď na druhej strane tento príbeh ignoruje úspechy dosiahnuté po roku 1945 a po roku 1989 (s. 153). Langrou zdôrazňuje, že diskurz o obetiach je retrospektívny, ritualizovaný a pasívny, len z malým vplyvom na vnímanie problémov potenciálnych obetí v prítomnosti (utečenci, prisťahovalci, Kurdi, Rómovia). Tento stav ho vedie k legitímnej otázke, či európsky projekt

10 Recenzia Cornelia Lehngutha na knihu ETIENNE FRANÇOIS, KORNELIA KOŇCZAL, ROBERT TRABA, STEFAN TROEBST, *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, sehepunkte 14/2014, 15.03.2014, <http://www.sehepunkte.de/2014/03/23906.html>.

11 IFVERSEN JAN, *Myth in the Writing of European History*, in: *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, (edd.) Stefan Berger, Chris Lorenz, Basingstoke 2010, s. 479.

v podobe otvorenej spoločnosti potrebuje nasilu budovať svoju historickú legitimizáciu v situácii, keď by skôr mal zamerať na víziu svojej budúcnosti. Inými slovami Európa je, zdá sa, dostatočne homogénna, aby si jej obyvatelia uvedomovali svoju civilizačnú spriaznenosť, ale príliš heterogénna na to, aby si vytvorila funkčnú interpretáciu spoločnej minulosti.

Keďže vytváranie európskej pamäte a naratívu je skutočne podobné procesom, ktoré prebiehajú (alebo už prebehli) na národnej úrovni, umožňuje to porovnávanie a hľadanie paralel medzi (celo)európskou a národno-štátnou politikou dejín a pamäti. Štúdia Michala Kopečka o českom prístupe ku komunistickej minulosti po roku 1989 poukazuje na problémy, ktoré prináša existencia politickými elitami kontrolovanej inštitúcie, ktorej úlohou je formulovanie nejakej formy univerzálnej pamäti. Môžeme totiž predpokladať, že podobné aktivity budú prebiehať aj na úrovni EÚ. Príkladom môže byť spomínaná koncepcia „Domu európskych dejín“ v štúdií G. Kreisa, na ktorej podľa tohto autora viac vidno vplyv politikov ako historikov (s. 535).

Ako ukazuje súčasná situácia na Ukrajine (štúdia Tomasza Stryjeka), vytváranie kompromisných naratívov a miest pamäti zrejme nie je funkčnou politikou a v čase politickej krízy, ktorá prináša vyostrenie existujúcich konfliktov, sa veľmi rýchlo zrúti. To, čo sa v čase písania štúdie zdalo T. Stryjekovi ako užitočná politika, sa už z dnešného pohľadu javí ako nič neriešiaci snaha riešiť kvadratúru kruhu.¹² Oklamať ruskou politikou sa dal Wolfram von Scheliha. V čase ukrajinskej krízy začína byť jasné, že ruská politiku zmierňovania historických konfliktov s poľskom nebola vážne mieneným dlhodobým plánom typu nemecko-poľského historického vyrovnania, ale skôr krátkodobým pragmatickým rozhodnutím. V roku 2014 je však už minulosťou, pričom súčasné aktivity ruských politických elít smerujú skôr ku konfrontačnej politike (schválenie zákona zakazujúceho skresľovanie úlohy Sovietskeho zväzu v druhej svetovej vojne).

V záverečnej, zhrňujúcej kapitole E. François hovorí o knihe ako o bilancii po dvoch desaťročiach od zásadných zmien, ktoré priniesol rok 1989. Hlavnou úlohou práce je podľa neho popísať a kategorizovať existujúce iniciatívy týkajúce sa politiky dejín v Európe. V skutočnosti však jednotlivé štúdie robia oveľa viac. Podávajú správu o najdôležitejších otázkach a problémoch politiky dejín a politiky pamäti. Analyzujú tiež pozíciu historikov najnovších dejín v čase „explózie

12 Pozri C. J. CHIVERS, NOAH SNEIDER, *Behind the Masks in Ukraine, Many Faces of Rebellion*, The New York Times 3. 5. 2014, http://www.nytimes.com/2014/05/04/world/europe/behind-the-masks-in-ukraine-many-faces-of-rebellion.html?_r=1.

pamäti“, keď značná časť spoločnosti očakáva, že historik bude nielen vedec, ale aj terapeut pre „obete minulosti“. Kniha je zbierkou zaujímavých, väčšinou vynikajúcich štúdií nastoľujúcich nové otázky a otvárajúcich nové problémy, ktoré sa nepochybné stanú základom ďalšieho výskumu týkajúceho sa politiky dejín, rôznych typov pamäte, ale aj transnacionálnych analýz a komparácií.

Adam Hudek